

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטיין

מתוך

כרך נד, תשס"ג-תשס"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

האם כתובת יהואש אמתית? בחינה פילולוגית

זה לא כבר התפרסמה כתובת עברית המתארת בגוף ראשון את עריכת שיפוץ בית המקדש בידי י(ה)ואש בן אחזיה(ו) בסוף המאה התשיעית לפני הספירה.¹ לקביעת האותנטיות שלה נדרשו מומחים מתחומי הגאולוגיה, האפיגרפיה, הארכאולוגיה והמקרא, ואף חלוקים היו בעניין מקוריותה.² בסופו של דבר, בשל "זעקת" הפילולוגים והארכאולוגים,³ הוקמו שתי ועדות מומחים (האחת של גאולוגים והאחרת של פילולוגים וארכאולוגים), וביום 16 ביולי 2003 נמנו וגמרו המומחים באופן לא תלוי שהכתובת אכן מזויפת.⁴

מלכתחילה נראה שראוי היה לצרף לוועדה בלשן-פילולוג שעיסוקו לשון המקרא,⁵ כי הוא אמון על חוקי הלשון ורְזִיקָה, ובידו לבחון את שאלת מהימנותה של הכתובת מן ההיבט הלשוני ולהצביע על חריגים וחיקויים.⁶

- * עיקרי הדברים ראו אור בידיעון האקדמיה ללשון העברית, אקדס 23 (סיוון תשס"ג, יוני 2003), עמ' 6-7.
1. פרסומה הראשון של הכתובת: Sh. Ilani et al., "Archaeometry of a Stone Tablet with Hebrew Inscription Referring to Repair of the House", *Geology Survey of Israel, Current Research* 13 (2002), pp. 109-116. חוות דעתם המקצועית של הגאולוגים, מחברי המאמר, הייתה שהכתובת יכולה להיות מקורית.
  2. את דעותיהם של חוקרים אחדים פירטו נ' שרגאי, "הארץ", מיום 16 בינואר 2003; ד' ענבר, "כתובת יהואש - מקורית או מזויפת?", א.ב. - חדשות השומרונים 832-830 (2003), עמ' 31-34.
  3. כלל גדול הוא: חפץ עתיק שאינו נמצא באתר החפירה מעלה עליו את החשד שאין הוא מקורי, והטוען לאותנטיות - עליו הראיה.
  4. המסקנות הסופיות של הוועדה בעניין אמתותה של כתובת יהואש התפרסמו באינטרנט באתר http://www.bibleinterp.com/articles/Final_Reports.htm. תגובה לפרסום זה: H. Shanks, "Summary Report of the Examining Committees for the James Ossuary and Yehoash Inscription", *Biblical Archaeology Review* 29/5 (2003), pp. 27-31, 38-39. בעמ' 39 מתנוסס תצלום נאה של הכתובת. סיכום יפה על פרשת הזיופים ראה ג' דורון, זיופים בעתיקות מאוספים בארץ, תל-אביב תשמ"ט.
  5. הן הבלשן הן הפילולוג חוקרים את הטקסט. אך בעוד שעיקר מעיינו של הבלשן הוא הבחינה הלשונית (דקדוק, סגנון ומילון), ההיבט של הפילולוג רחב יותר, ומלבד ענייני הדקדוק והמשמעות, עיסוקו גם ברקעו של הטקסט ובצדדיו הספרותיים, ההיסטוריים והתרבותיים.
  6. בלי להפחית במשהו מעבודתם המצוינת של הפילולוגים שבחברי הוועדה, המומחים

אמנם גם הבדיקה הלשונית-פילולוגית מוגבלת: אין בכוחה להכריע בפסקנות אם כתובת מסוימת אותנטית אם לאו (שהרי גם טקסט הכתוב בדיוק על פי כללי לשון המקור יכול להיות מזויף). תפקידה לחשוף עיוותי לשון, חיקויים ואנכרוניזמים, כלומר צורות לשון, משמעים ומבנים תחביריים הזרים לרובד הלשון הנבדק. אם ניתן להצביע, בכתובת כה קצרה, על מספר לא מבוטל של דפוסי לשון שאין לשון המקרא הקלאסית מכירה, ובחלקם משמשים ברובדי לשון מאוחרים יותר של העברית – תוכל הבדיקה הלשונית לשמש כלי עזר להוכחה שהדברים לא הועלו על הכתב בימי הבית הראשון.⁷

מעניין אפוא לבחון בחינה בלשונית-פילולוגית אם יש ב"כתובת יהואש" צורות לשון ושימושי לשון החורגים מלשון המקרא הקלאסית של ימי הבית הראשון, ויש בהם לפגום במהימנותו של הטקסט.

להלן התעתיק של הכתובת. בעמודה הימנית מובא נוסח הכתובת, ובשמאלית נוקד הנוסח הזה על פי כללי העברית הטברנית הנתונים בנוסח המסורה, ואף הוכנסו בו סימני פיסוק, כדי להקל על הקריאה. המילים והצירופים שיידונו בהמשך כתובים באות עבה בטור הימני.

בניקוד	נוסח הכתובת
1 [א]	1 [א]
2 חזיהו מ]	2 חזיהו מ]
3 הדה. וָאֲעֵשׂ אֶת ה]	3 הדה ואעש את ה]
4 ה כָּאֲשֶׁר נִמְלָאָה נ]	4 ה כאשר נמלאה נ]
5 בַּת לָב אֵשׁ בָּאֲרֶץ וּבְמִדְ-	5 בת לבאש בארץ ובמד
6 בַּר וּבְכָל עֲרֵי יְהוּדָה לְ-	6 בר ובכל ערי יהודה ל
7 תַּת כֶּסֶף הַקֹּדֶשׁ לְרַב,	7 תת כסף הקדשם לרב

למקרא ולתקופתו, ככלות הכול גם הם נזקקו למחקרי הבלשנים כדי להצביע על דפוסי לשון זרים ללשון המקרא הקלאסית.

7. הנה רשימה של מחקרים אחדים שעיסוקם גם בבחינה הבלשונית-פילולוגית של הכתובת הזאת: F. M. Cross, "Notes on the Forged Plaque Recording Repairs to the Temple", *Israel Exploration Journal* 53 (2003). pp. 119–123; I. Eph'al, "The 'Jehoash Inscription': A Forgery", *Ibid.*, pp. 124–128; E. L. Greenstein, "Hebrew Philology Spells Fake", *Biblical Archaeology Review* 29 (2003), pp. 28–30; א"ו הורוויץ, "כתובת יהואש תחת זכוכית מגדלת", בית מקרא מט (תשס"ד), עמ' 89–102. כאן עלי להזכיר גם את מחקריו של עמיתי למחלקה ללשון העברית באוניברסיטת ברגוריון, ידידי הטוב פרופ' חיים כהן, שבמחקריו המלומדים (שטרם פורסמו) ניסה לבאר חלק מן הצורות "המודרניות" כמקוריות. אך גם אם ניתן להראות שצורה זו או אחרת אינה בהכרח פרי זיוף – אין בכך לשנות את התמונה בכללה.

8	לְקַנַּת אֲבָן מֵחֶצֶב וּבָרֶ-	8	לקנת אבן מחצב ובר-
9	שָׁם וַנְּחַשֵׁת אָדָם לַעֲשֹׂת	9	שם ונחשת אדם לעשת
10	בְּמִלְאָכָה בְּאִמְנָה. וְאָעַשׂ	10	במלאכה באמנה ואעש
11	אֶת בְּדָק הַבַּיִת וְהִקְרַת סֶ-	11	את בדיק הבית והקרת ס
12	בָּב וְאֶת הַצֵּעַ וְהִשְׁבַּכְ-	12	בב ואת היצע והשבכ
13	ס וְהִלּוּלָם וְהִגְרַעַת וְה-	13	ס והלולם והגרעת וה
14	דָּלְתָת. וְהָיָה הַיָּם הַזֶּה	14	דלתת והיה הים הזה
15	לְעֵדָת כִּי תִצְלַח הַמְּלָאכָה.	15	לעדת כי תצלח המלאכה
16	יָצוּ יְהוָה אֶת עַמּוֹ בְּבִרְכָה.	16	יצו יהוה את עמו בברכה

שורה 4: נמלאה

חוקרים רבים וכן טובים עמדו על חשיבות מסורתו של הטקסט העיצורי כאשר היא מנוגדת למסורת העולה מן הטקסט המנוקד.⁸ הנה דוגמה נוספת לחשיבות ההפרדה בין נוסח הטקסט לניקודו.

לפועל **לְמָלֵא** (בבניין קל) שני אספקטים: (א) מציין מצב, כגון "והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר" (יהושע ג, טו); (ב) מציין אינגרסיביות, שינוי במצב, כגון "וויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי כי מלאו ימי ואבואה אליה" (בראשית כט, כא). לעומת זאת בבניין נפעל מציין הפועל שינוי במצב, כגון "אז מלא שחוק פניו" (תהלים קכו, ב). זה גם השימוש של בניין נפעל בלשון חז"ל, כגון "בקעה בקעה המלאי דינרי זהב" (בראשית רבה פרשה לח). כדי להבדיל בין שני האספקטים האלה התייחד בניין נפעל ברבות הימים (לא מלכתחילה) לציון האינגרסיביות.

הפועל **נְמָלֵא** (בבניין נפעל) מזדמן במקרא 36 פעמים, ובכולן – להוציא פעם אחת – בא הפועל בעתיד, או בעתיד מהופך. כידוע, עד שאין צורות העתיד מתנקדות, כתיבן הוא ככתיב מקביליהן בבניין הקל, שהרי "ימלא" למשל יכול להיקרא **יְמָלֵא** או **יִמְלֵא**.⁹ נראה שמלכתחילה, כאשר נכתב הטקסט המקראי, שימשו כל הצורות בבניין קל בלבד, ולימים התאימו המסרנים, האמונים על לשון חז"ל, את הקריאה לבניין נפעל בכל מקום שלא היה צורך לשנות את כתיבן של המילים. עניין זה מסביר מדוע הפועל בזמן עבר מתועד רק בבניין קל, ולא

8. לשם דוגמה ייזכר מאמרו מאיר העיניים של ח"א גינזברג, "מבעד למסורת", תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 208-223 [=מיקראה בחקר לשון המקרא, בעריכת א' הורביץ, ירושלים תשמ"ג, עמ' 229-245].

9. עיין י' עופר, המסורה הבלבית לתורה – עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תש"א, עמ' 302-303, 335-336 הערה 87.

בנפעל, על פי נוסח המסורה. למשל, כנגד השימוש בבניין קל בעבר בפסוק "מְלָאָה הארץ חמס" (בראשית ו, יג), משמש בניין נפעל בעתיד כשהנושא אחד הוא: "וַתִּמְלֵא הארץ חמס" (בראשית ו, יא) [במקום *וַתִּמְלֵא" המקורית]. כיו"ב כשהנושא "בית": "וּמְלָאוּ בתי מצרים את הערב" (שמות ח, יז), בבניין קל, כנגד "והבית מְלָא עשן" (ישעיהו ו, ד), בבניין נפעל. העדות היחידה בטקסט העיצורי לפועל **מְלָא** (בניין נפעל) מזדמנת בשיר השירים, הנחשב חיבור מאוחר (ומכל מקום אין לשונו עברית מקראית קלאסית): "שְׂרָאשִׁי מְלָא טל" (שיר השירים ה, ב).

הואיל ובספרות המקרא העתיקה, על פי הטקסט העיצורי, אין עדות לשימוש בבניין נפעל, נראית ההיקרות **נמלאה** במאה התשיעית לפני הספירה כ"מקדימה" את זמנה.¹⁰

שורה 7: לרב

הצורה **לְרַב** שגורה כשם תואר במקרא ובאה לרבות את הגרעין הקודם לה (רבי, רביסים). הגרעין (אשר יכול לכלול גם איברים אחדים) אינו מתיידע, כגון "וויזבח שור ומריא וצאן לרב" (מלכים א א, יט). לעומת זאת, רק בביטויי דימוי, השם המשווה דווקא מתיידע, כגון "וואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרב" (מלכים א י, כז). המילה **שקמים** באה ביידוע לפני **לרב**, כי היא משמשת לדימוי. כיוצא בזה "והנכס היום ככוכבי השמים לרב" (דברים א, י). והנה בכתובת הזאת, בניגוד לנוהג במקרא, אף על פי שבמשפט אין כל דימוי הגרעין מיודע: "כסף הקדשם לרב".

תן דעתך שבאותה הפרשה, במקבילה שבדברי הימים ב כד, יא, נזכר פעמיים הכסף הרב שנאסף לשיפוץ המקדש. בסוף הפסוק, על פי הכלל האמור, בא הגרעין ללא יידוע: "וויאספו כסף לרבי", ואילו בראשית הפסוק כאשר הכסף מיודע, משמש מבנה אחר: "וכראותם כי רב הכסף". על פי הכלל האמור לעיל צפוי היה כאן השימוש במבנה הקלאסי: "לתת (את) כסף הקדשם הרב".

שורות 9-10: לעשת במלאכה באמנה

בתיאור שיפוץ הבית בימי יהואש ובימי יאשיהו, מחבר ספר מלכים מדגיש שהמשלמים לעושי המלאכה לא באו עִמָם חשבון בעניין הכסף, כי האומנים עשו את עבודתם באמונה, בתום לב: "ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את

10. קשה לדעת מה הייתה סופית הנסתרת בזמן עבר בעברית העתיקה. העדות היחידה המזדמנת היא **הית** בכתובת השילוח, אך אין זה מלמד בהכרח על טיב סופית הנסתרת בפעלים השלמים בתקופה העתיקה (ית או ה). לכן אין להכריע אם הצורה שניתן לצפות לה הייתה **מלאה** או **מלאת**.

הכסף על ידם לתת לעשי המלאכה כי בַּאֲמֹנָה הם עשים" (מלכים ב יב, טז); "אך לא יחשב אתם הכסף הנתן על ידם כי בַּאֲמֹנָה הם עשים" (מלכים ב כב, ז). המילה באמו(ו)נה באה לנמק מדוע עושי המלאכה היו פטורים מדיווח על הוצאותיהם.

לעומת זאת בספר דברי הימים נשתמרה רק המקבילה בסיפור יאשיהו (דברי הימים ב לד, י-יב). אך בספר המאוחר הזה המחבר כבר אינו מתעניין בפרטי הפרטים. הוא השמיט כליל את המשפט העיקרי ("אך לא יחשב אתם הכסף הנתן על ידם" [מלכים ב כב, ז]), והפך את פסוקית הסיבה למשפט עצמאי: "והאנשים עשים באמונה במלאכה" (דברי הימים ב לד, יב); כלומר הטפל שבטקסט המקורי הפך עיקר בטקסט המאוחר, ובכך ניטל מן המילה באמונה תפקידה המקורי, ועתה היא באה לתאר באופן כללי את עבודתם המסורה של האומנים.

מחבר כתובת יהואש נסמך דווקא על גרסתו של ספר דברי הימים בפרשת יאשיהו,¹¹ ואף הוא משתמש באותו המינוח לדיווח כללי על טיב עבודת האומנים: "לעשת במלאכה באמונה". השימוש המשני שעושים בפסוק מחבר דברי הימים ובעקבותיו מחבר הכתובת הזאת אינו מעיד על מקוריות. אמנם הבחנה זו אינה לשונית אלא פילולוגית, אך גם בה יש ממש.

שורות 10-11: ואעש את בדק הבית

הביטוי "בדק הבית" נזכר במקרא, בספר מלכים, שש פעמים, ומשמעו 'נוקי הבית', כהוראת batqu באכדית וּבְדִקָּא בארמית (אונקלוס לבראשית מב, ט). פעולת שיפוץ הבית מובעת על ידי הפועל חִזַּק, ולא על ידי עשה, כגון "והם יחזקו את בְּדִק הבית לכל אשר ימצא שֶׁם בְּדִק" (מלכים ב יב, ו). אמנם אין זה מן הנמנע שחלה מטונימיה בביטוי "בדק הבית", והוא עבר לציין גם 'יחזוק בדק הבית', כפי שיכול להתפרש הפסוק "ועתה אל תקחו קֶסֶף מאת מְפָרִיכֵם כי לְבַדֵּק הבית תתְּנֶהוּ" (מלכים ב יב, ח), אך בימים ההם ניתן לצפות לנוסח מעין "ואחזק את בדק הבית", כי הביטוי "חיזק את בדק הבית" משמש פעמים אחדות בספרות המקרא. ולעומתו "ואעש את בדק הבית", אשר באופן מילולי פירושו 'עשיתי את נוקי הבית', אין כיוצא בו בימי קדם.¹² נוסף על כך לא ראיתי במקרא שימוש בפועל עשה שעניינו 'יתיקון', 'שיפוץ'. שימוש זה נראה זר לעברית המקראית הקלאסית, אך תואם יפה את לשון ימינו.

11. גם הזכרת המדבר בשורות 5-6 חוזרת אל דברי הימים ב כד, ט (ומחבר הכתובת הבין בטעות שם את **במדבר** כתיאור הפועל במקום לוואי).

12. גם באכדית לא נמצא הביטוי batqa ēpēšu אלא batqa šabātu או batqa kašāru. עיין הורוויץ (הערה 7 לעיל), עמי 95-96.

שורה 13: והלולם

המילה הזאת נזכרת לכאורה פעם אחת במקרא בפרשת בניין המקדש: "וּבְלוֹלִים יַעֲלוּ עַל [הַצֶּלַע] הַתִּיכְנָה וּמִן הַתִּיכְנָה אֶל הַשְּׁלֵשִׁים" (מלכים א', ח). בכל מילוני המקרא נרשם ערך "לוליים)", ובואר 'גרם מעלות לולייני',¹³ בהנחה שהביית במילה **ובלולים** היא ביי"ת השימוש, והשם עצמו הוא **לולים**. מסורת הקריאה של המילה היא בלמ"ד אמצעית מוכפלת, ועל פי כללי הכתיב באפיגרפיה העברית היה צפוי הכתיב החסר **ללם**, כי בכתובות העבריות מימי הבית הראשון תנועת u מצעית קצרה אינה מסומנת לעולם באם קריאה.

אלא שכבר הראה אלישע קימרון שגדולה היא הסבירות שהביית במילה **ובלולים** אינה מילת יחס, אלא ביי"ת שורשית.¹⁴ ראשית מעידים על כך עדי המשנה היותר מהימנים. כ"י קאופמן, כ"י קיימברגי (=מהדורת לו) והערוד של ר' נתן הרומי קוראים כך את המשנה: "וּבְלוֹלִים הָיוּ פְתוּחִים בְּעֵלְיָהּ לְבִין קוֹדֵשׁ הַקְּדָשִׁים" (מידות ד, ה). הקריאה על פי כ"י קאופמן). כאן בלא ספק **בלולים** היא נושאו של המשפט, ועל כן אין הביית יכולה להיות מילת יחס.

אם הביית שורשית היא, התבטלה המילה היחידאית **לולים** במקרא, ועתה נפתח פתח לקשר בין גיזרונה של המילה למשמעה. **בְּלִילָה** היא 'בחישה בתנועה סיבובית מתמדת של קמח בנוזלים',¹⁵ ומכאן יכול להיווצר קשר בין שורש בל"ל לבין דברים בעלי צורה סלילית, כמו שבלול, תבלול, סיליי (ו)ביליי, שהם רכיכות בעלות קונכייה סלילית. צורת הנפרד היא כנראה **בַּלל**, בדומה לצורה **אָסַף** (באכדית asuppu), שאף היא חלק מן הבניין (חדר הכניסה). ואמנם התרגומים העתיקים, ובעקבותיהם פרשני ימי הביניים, תפסו את משמעות המילה 'גרם מדרגות לולייני'.

הואיל והצעה מבריקה זו לא זכתה להיכלל עד כה במילוני המקרא, ובוודאי לא הגיעה לידיעתו של מחבר הכתובת, העלה הוא על הכתב את **לולם** המקובלת, ויצא המרצע מן השק.

שורה 15: לעדת

עֲדַת במקרא אינה 'גרסתו של העד', testimony, כשימושה של המילה בכתובת, אלא (א) 'חוק', כגון "תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי"

13. על פי כללי הדקדוק של לשון המקרא ולשיטתם של המילונאים היה עליהם לקבוע במילון ערך "ללי", ולא "לול". משה גיל סיכם בטוב טעם את הדברים במאמרו "הלולים בבית המקדש", בית מקרא יז (תשל"ב), עמ' 297-301.

14. א' קימרון, "לולי ובלוליי", לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 225-227; "סְלִי וּבְלִי", לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 78-79.

15. י' בן-נון, "שלוש הערות", לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 317.

(תהלים יט, ח); (ב) 'הברית בין ה' לעמו', כעדות הביטויים המקראיים "ארון העדות" ו"לוחות העדות" המתחלפים ב"ארון הברית" ו"לוחות הברית".
 צורתה המקורית של המילה הייתה כפי הנראה צורת הריבוי התמידי **עֲדוֹת**, ושימשה באותן שתי ההוראות. דוגמה להוראה של 'צווים אלוהיים': "אלה העֲדוֹת והחֲקִים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים" (דברים ד, מה). דוגמה להוראה של 'ברית עם אלוהים': "אם ישמרו בְּיָדְךָ בְּרִיתִי וְעֲדוֹתִי זו אלמָדָם גם בניהם עֲדֵי עַד וְשָׁבוּ לְכֶסֶף לְדָךְ" (תהלים קלב, יב).¹⁶
 אין אפוא ולא כלום בין **עֲדוֹת** המקראית ל**עֲדוֹת** התנאית (testimony).¹⁷ אף על פי כן, המשמעות של 'הצהרת העֲדֵי' אינה נעדרת מספרות המקרא, אלא היא מובעת במילה אחרת: **עֵד** ואף **עֲדָה**. כך למשל הגרסה הארמית של **גְּלֵעַד** העברי היא "יִגְר שְׁהֲדוֹתָא" (בראשית לא, מז), וזה מלמד שפירוש השם העברי הוא 'גל העדות'. כיוצא בזה: "וענתה השירה הזאת לפניו לְעֵד כי לא תִשְׁכַּח מפי זרעו" (דברים לא, כא); "הנה האבן הזאת תהיה בנו לְעֵדָה כי היא שמעה את כל אִמְרֵי ה'" (יהושע כד, כז). **עֵד** ו**עֲדָה** עניינם אפוא 'עדות'. אילו נכתבה הכתובת בימי הבית הראשון היה המחבר נוקט מן הסתם לשון **עֵד** ('ויהיה הים הזה לעד כי צלחה המלאכה').

קושי נוסף הכרוך ב**עֲדוֹת** הזאת הוא נושאה: "הים הזה". לא ראיתי בספרות העתיקה והחדשה שיום מסוים משמש **עֵד**, שהרי הוא חולף, וטיבם של **עֲדִים** שהם קיימים וזמינים, כגון באר, שירה, אבן, ה'.
 די בשימוש הפזיז במילה **עֲדוֹת** לבדה לחרוץ את דין מקוריותה של הכתובת הזאת.

16. הכינוי החבור בצורה ו**עֲדוֹתִי** יכול ללמד אולי שאין **עֲדוֹת** צורת ריבוי אמתית.
 17. המצב הזה שאותה המילה, **עֲדוֹת**, שצורתה כאמור צורת ריבוי, משמשת בשני משמעוים שונים – 'חוקים' (בריבוי) ו'ברית' (ביחיד) – לא היה נוח לדוברים ונדרש בידול בין השניים. וכך, במיוחד כדי לציין 'ברית' שהיא לשון יחיד, שונתה באופן יוצא מן הכלל סופית הריבוי **עֲדוֹת** – לסופית היחיד **עֵד**. הבידול הזה בין **עֲדוֹת** ל**עֲדוֹת** מאוחר הוא לימי הבית הראשון, ועל כן מסורתית של לשון המקרא אינן מקיימות בכל מקום את ההבחנה בין השתיים, כפי שזו נוהגת בנוסח המסורה. כך למשל במקום "ארון העֲדוֹת" הנוכח בשמות כו, לג, רשומה באותו הפסוק בקטע מקומראן הגרסה "הארון העדות" (ק4 364 ק' 17, שורה 3); במקום "עדות פיך" (תהלים קיט, פח) כתוב במגילת המזמורים ממערה 11 בקומראן: "עדות פיכה". המסורת הבבלית גורסת ה**עֲדוֹת** במקום ה**עֲדוֹת** שבנוסח המסורה לדברי הימים ב כג, יא. עיין א' קימרון, "ויי' לסימון הגה מעבר", תשורה לשמואל, בעריכת צ' טלשיר ואחרים, באר־שבע תשס"א, עמ' 362–375. גם בנוסח השומרוני לתורה ובתרגומים העתיקים למקרא אין הבחנה בין השתיים, ולדידם מילה אחת היא (אף כי עניינה testimonia). כללו של דבר, **עֲדוֹת** במקרא אינה אלא צורת משנה מן **עֲדוֹת**, ודבר אין לה עם testimony. עיין מקיף יותר בפרשה זו עתיד לראות אור בספר היובל לכבוד אברהם טל.

שורה 16: עמו

סימונו של כינוי הקניין לנסתר בווי"ו מנוגד לדרך הכתיב הנוהגת בכתובות מימי הבית הראשון. כינוי זה מסומן באפיגרפיה העברית תמיד בה"א. כך למשל "אמתה אתה" (=אמתו אתו) (כתובת [ ] יהו אשר על הבית, שורה 2).¹⁸ **עבדה** (=עבדו) (מצד חשביהו, שורה 2);¹⁹ **אתה** (=אותו) (לכיש 3, שורה 12)²⁰ ועוד.²¹ לפיכך אילו אכן נכתבה הכתובת בתקופת הבית הראשון היה צפוי מן הסתם הכתיב **עמה**.

שורה 16: יצו יהוה את עמו בברכה

הפועל **לצוות** מצריך שני מושאים. מושא אחד, המושא הישיר, מציין את האמירה או את תוכנה (מצווה, ברכה), והוא מסומן **באת** כשהוא מיועד. המושא השני מציין את הנמען, מי שפונים אליו, ואפשר לסמנו במילות יחס שונות. למשל "יוציתי את ברכתי **לכם** בשנה הששית" (ויקרא כה, כא); "יצו ה' אתך את הברכה באסמיק" (דברים כח, ח). אפשר להשמיט את הנמען, אך לא את האמירה גופה, כגון "כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם" (תהלים קלג, ג).

בחתימת הדברים בכתובת הושמטה אפוא האמירה – היא המושא שאין להשמיטו. נאמר שה' יצווה את עמו, ולא נאמר מה הציווי. לעומת זאת במקרא, כאמור לעיל, מצווה ה' את הברכה. לכאורה אפשר לתרץ את הבי"ת הכפולה כדיטוגרפיה, הכפלת הבי"ת בהיסח הדעת (יצו יהוה את עמו ברכה), אך האם לא מסתבר יותר שמחבר הכתובת נחפז לסיימה, והלך שולל אחר נוהג חתימת מכתבים בימינו?

לסיכום, גם אם כל פרט לעצמו אין בו כדי הוכחה מכרעת לכך שהכתובת יצאה מידיהם של זיפנים בני זמננו, ריכוזם של חריגים כה רבים מן המקראית הקלאסית בטקסט כה קצר מוכיח שהכתובת אינה אותנטית.

18. ש' אחיטוב, אסופת כתובות עבריות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 27.

19. שם, עמ' 98.

20. שם, עמ' 36.

21. לכאורה יש כיוצא בזה בכתובת השילוח (שורות 2, 3, 4): "רעו" (יחברו; שם, עמ' 14). אך הצורה העומדת ביסודה של "רעו" אינה **רַעַ** אלא **רַעָה** (מגזרת ל"י). הצורה הקצרה משקפת היאלמות של ה"א בין תנועית: רַעָהו < רַעָו (refēw). הצורה המאוחרת רַעַ נוצרה בדרך של גזירה לאחור מצורת הריבוי (רַעַים), על דרך עץ-עצים. באותו האופן התפתח גַא מן גָאָה.